

Γιώργος Ν. Καραβοκύρης
Δ.Ν., Δικηγόρος
Ειδικός Επιστήμων στο
Τμήμα Νομικής του Δ.Π.Θ.

Περί του «δικαιώματος» στο θάνατο

Εισαγωγή

Η σχέση του κοινωνικού γεγονότος με τη νομική ρύθμιση παραμένει πάντα δυναμική, ανοιχτή και αμφίβολη. Στο πεδίο των δικαιωμάτων, τα σύγχρονα διλήμματα αφορούν κυρίως στην αυτοδιάθεση του σώματος και τη βιοπολιτική εξουσία του Κράτους πάνω στις λιγότερο ή περισσότερο υπαρκτικά κρίσιμες επιλογές του νομικού υποκειμένου διότι αυτές, λόγω του ακραίου-συχνά-χαρακτήρα τους, θεμελιώνουν τη νομική κανονικότητα υπό το πρίσμα ενός όψιμου βιοδικαίου που καλείται να μεταφράσει και να συγκεκριμενοποιήσει σε δεσμευτικούς κανόνες τα πιο αμφιλεγόμενα -αλλά και κλασικά- ηθικοπολιτικά ζητήματα. Ένα από αυτά, ίσως μάλιστα και το μόνο πραγματικά σημαντικό φιλοσοφικά¹, η ελευθερία δηλαδή του προσώπου να επιλέξει το θάνατό του συνεχίζει να διχάζει τη νομική -και όχι μόνο- θεωρία και πράξη καθώς επανέρχεται με αμείωτη συχνότητα στο προσκήνιο της δημόσιας σφαίρας².

Παρότι η διευρυμένη εξουσία του υποκειμένου στο σώμα του, όπως αυτή διαφαίνεται στη σύγχρονη ανοχή του νομοθέτη απέναντι σε ποικίλες προσβολές της σωματικής ακεραιότητας³, δημιουργεί την εντύπωση της άκρατης επικράτησης ενός υποκειμενικού βολονταρισμού, σύμφωνα με τον οποίο ο ατομικός αυτοκαθορισμός υπακούει στη λογική της των πραγμάτων ιδιοκτησίας, μια πρόχειρη ματιά στην ελληνική και ευρωπαϊκή νομοθεσία και νομολογία αρκεί για να διαπιστώσουμε ότι

---

¹ Σύμφωνα με το γνωστό *υπαρξιστικό* απόφθεγμα του Albert Camus.

² Αρκεί να αναφέρουμε τις πρόσφατες περιπτώσεις Englaro (Ιταλία), Schiavo (ΗΠΑ) και Humbert (Γαλλία).

³ Όπως, για παράδειγμα, οι χειρουργικές επεμβάσεις για θεραπευτικούς και αθητικούς σκοπούς ή οι εγχειρήσεις αλλαγής φύλου, η δωρεά οργάνων, η άμβλωση και η διάθεση προϊόντων του σώματος (πχ. γενετικό υλικό, αίμα).

το τοπίο είναι ξεκάθαρα θολό⁴. Και τούτο διότι η εγγραφή της ατομικής βούλησης στη βιοηθική-βιοδικαιική τάξη υπονοεί την υπαγωγή της στην (αντικειμενική) τάξη του νόμου και τις περισσότερες φορές στην (υποκειμενική) πρόσληψη του δικαστή η ακόμη και στη (γνωμοδοτική) αρμοδιότητα των επιτροπών ηθικής. Επιπρόσθετα, σε ότι αφορά τις κύριες όψεις του αμφιλεγόμενου δικαιώματος στο θάνατο (ευθανασία, άρνηση θεραπείας) υπεισέρχεται ως *de facto* και *de jure* ισχυρός διαμεσολαβητής στη σφαίρα της προσωπικής κυριαρχίας του ατόμου η *ιατρική εξουσία*⁵. Στις περιπτώσεις της αυτοκτονίας (έμμεσα) και της ευθανασίας (άμεσα), η δυνατότητα του ατόμου να επιλέξει τον χρόνο και τον τρόπο της διακοπής της ζωής του διόλου δεν αποτελεί μια αυστηρά ιδιωτική υπόθεση. Αντίθετα, με λίγες εξαιρέσεις⁶, ο νομικός κανόνας μάλλον φανερώνει ότι η παλαιά εξουσία του Κράτους – Κυρίαρχου να θανατώνει το άτομο ή να το αφήνει να ζει (*laisser vivre – faire mourir*) έχει αντικατασταθεί από τη δύναμή του να ελέγχει τη ζωή του υποκειμένου και να απορρίπτει το θάνατό του (*faire vivre – laisser mourir*)⁷.

Είναι, όμως, νοητή, στο πλαίσιο μιας συνταγματικής τάξης καταστατικά προσανατολισμένης στην προστασία της ανθρώπινης ζωής, η αναγνώριση ενός δικαιώματος στο θάνατο και υπό ποιές προϋποθέσεις; Είναι προφανές ότι η σύλληψη ενός τέτοιου υποκειμενικού δικαιώματος είναι ασύμβατη με το θεμέλιο της έννομης τάξης, τη διαφύλαξη δηλαδή της ανθρώπινης ζωής, αφού υπονοεί την ανά πάσα στιγμή αυτοκατάργησή της⁸. Ήδη, λοιπόν, ο συγκεκριμένος όρος αποδεικνύεται ατυχής αφού το γενικό του κανονιστικό περιεχόμενο υπονομεύει βάνανυσα την ίδια την έννοια του νομικού κανόνα. Ως εκ τούτου, ορθώς το ΕΔΔΑ

---

⁴ Όπως ορθά παρατηρεί σε πρόσφατο άρθρο της η Diane Roman (*A corps défendant, la protection de l'individu contre lui-même*, 2007). Και τούτο διότι η νομική αξιολόγηση του «σώματος» δεν μπορεί να ενταχθεί με σαφήνεια στην κατηγορία του προσώπου ή του πράγματος. Από τη μια το δίκαιο ανέχεται πράξεις αυτοπροσβολής ή και ετεροπροσβολής του σώματος, αναγνωρίζοντας την αξία της συναίνεσης του υποκειμένου, και από την άλλη δηλώνει την προσήλωσή του, όπως για παράδειγμα στη γαλλική έννομη τάξη, στις αρχές της μη διαθεσιμότητας και μη εμπορευσιμότητάς του (βλ. Άρθρο 16 του Code Civil).

⁵ Τον συνεχή έλεγχο της υποκειμενικής βούλησης του θανάτου από το νόμο και αναπόφευκτα από την ιατρική εξουσία, η οποία, εντέλει, υποκαθιστά την κρατική κυριαρχία, επισημαίνει η Stéphanie Hennette – Vauchez στο *Droit de la bioéthique* (2009).

⁶ Είναι γνωστό ότι η ενεργητική ευθανασία επιτρέπεται μόνο στην Ολλανδία και το Βέλγιο, ενώ στην Ελβετία είναι νόμιμη η υποβοηθούμενη αυτοκτονία. Στις ΗΠΑ η ενεργητική ευθανασία είναι δυνατή μόνο στην πολιτεία του Όρεγκον.

⁷ Σύμφωνα με τις κλασικές αναλύσεις του Michel Foucault σε *La volonté de savoir* (1976) και την πρόσφατη μελέτη της Dominique Memmi, *Faire vivre et laisser mourir. Le gouvernement contemporain de la naissance et de la mort* (2003).

⁸ Βλ. Τάκη Βιδάλη, *Βιοδικαίο : Το πρόσωπο* (2007)

έχει διευκρινίσει ότι το δικαίωμα στη ζωή δεν εμπεριέχει a contrario ένα δικαίωμα στο θάνατο λες και πρόκειται για τις δυο όψεις ενός φύλλου χαρτιού⁹. Είναι από την άλλη σαφές ότι μια φιλελεύθερη έννομη τάξη δεν μπορεί να καταστήσει τη ζωή νομική υποχρέωση, διότι σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο επεμβαίνει ανεπίτρεπτα στην κατεξοχήν μύχια επιλογή του ατόμου και καταργεί τον πυρήνα της προσωπικής του αυτονομίας, η οποία, πάλι σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, κατοχυρώνει το δικαίωμά του «να αποφασίζει για τις επιλογές της ζωής του», στις οποίες προφανώς και περιλαμβάνεται και αυτή... του θανάτου¹⁰. Αν, όμως, δεν υπάρχει ούτε δικαίωμα στο θάνατο ούτε υποχρέωση στη ζωή, δύσκολα μπορούμε να πεισθούμε για τη χρησιμότητα, εν προκειμένω, των ηθικών επιχειρημάτων αφενός της συμβολαικής αντίληψης ιδιοκτησίας του σώματος, αφετέρου της ιερότητας, θρησκευτικής ή και εκκοσμικευμένης, της ανθρώπινης ζωής, αφού και στις δύο περιπτώσεις καταλήγουμε μοιραία σε αυτό που θέλουμε εξ αρχής να αποφύγουμε, με άλλα λόγια είτε στην *κατάργηση της έννομης τάξης* είτε στην ολοκληρωτική *αναίρεση της προσωπικής κυριαρχίας*.

Αντί, λοιπόν, να επαναλάβουμε τις λίγο πολύ γνωστές φιλοσοφικές διαστάσεις μιας κλασικής προβληματικής, όπου αντιπαρατίθενται δίχως πραγματικά να συνομιλούν οι «φιλελεύθεροι» και οι «πατερναλιστές», θα επιχειρήσουμε τη θεμελίωση ενός υποκειμενικού δικαιώματος στην ευθανασία (ενεργητική και παθητική) σε μια συγκεκριμένη πρόσληψη της προσωπικής αυτονομίας, απαλλαγμένη από μεταφυσικές προκείμενες, η οποία στηρίζεται στη μοντέρνα *πλασματική* διάκριση ανάμεσα στο ατομικό και το κοινωνικό και την αυτεξούσια επιλογή του ατόμου να αποτελεί υποκείμενο δικαίου, να επιλέγει δηλαδή τη συμμετοχή του και την αποχώρησή του από την κοινωνία με τον άλλον, καθώς και στην αρχή της ισότητας των υποκειμένων. Η νομική κατοχύρωση της ευθανασίας προϋποθέτει την ένταξή της στον απρόσβλητο από το δίκαιο χώρο της *σχέσης που το υποκείμενο διατηρεί με τον εαυτό του, εκεί που δεν νοείται καμία βλάβη στον άλλο* (Α). Αντιθέτως, η σύγχρονη τάση αναγωγής της ευθανασίας στην *ανθρώπινη αξία* αντιβαίνει στο ηθικό-νομικό περιεχόμενο της αρχής, η οποία

---

⁹ Στη γνωστή απόφαση του ΕΔΔΑ Dianne Pretty κατά Ηνωμένου Βασιλείου (2002).

¹⁰ Βλ. πάλι την προηγούμενη απόφαση. Ως προς την ένταξη της επιλογής του θανάτου στο δικαίωμα στη ζωή βλ. Hans Jonas, *Le droit de mourir* (1996).

απαγορεύει λογικά τη δυνατότητα της αυτοκατάργησης. Έτσι, το επίκαιρο και δημοφιλές αίτημα του «αξιοπρεπούς» θανάτου αποτελεί είτε μια «*contradictio in terminis*» είτε – αν, βέβαια, παρακάμψουμε τη λογική του παραδοξότητα – μια *ανώφελη* έως και *επικίνδυνη* κατασκευή (B).

A. Αυτοκατάργηση, ετεροπροσβολή και προσωπική κυριαρχία.

i) Το ισχύον θετικό δίκαιο και η αρχή της διάκρισης ανάμεσα στη σχέση με τον εαυτό και τη σχέση με τον άλλον.

Όπως σωστά έχει επισημανθεί, η παρουσία της ζωής στο συνταγματικό κείμενο συνδέεται με την προστασία της ως έννομο αγαθό (άρθρο 2 παρ.1 του Συντ., 5 παρ.2 Συντ.) και θεμέλιο της έννομης τάξης, με την έννοια της φυσικής ελευθερίας και της ελευθερίας ανάπτυξης της προσωπικότητας (άρθρο 5 παρ.1 και 3 του Συντάγματος). Και στην «εφαρμοσμένη ηθική», όμως, του Ποινικού Κώδικα οι εκούσιες προσβολές της ζωής –όπου άλλωστε και εντοπίζεται η δυσεπίλυτη σύγκρουση ατομικής βούλησης και γενικού νόμου- απαγορεύονται, αφού οι νομικές εκφάνσεις του «δικαιώματος» στο θάνατο, όπως η ευθανασία (ενεργητική και παθητική), τιμωρούνται με βάση τις διατάξεις περί ανθρωποκτονίας με συναίνεση (300 ΠΚ), ενώ άλλες ρυθμίσεις, που αφορούν, για παράδειγμα, τη συμμετοχή σε αυτοκτονία (301 ΠΚ) ή την υποχρέωση λύτρωσης άλλου από κίνδυνο ζωής (307 ΠΚ) υποδηλώνουν την αξία της ανθρώπινης ζωής και την κοινωνικοποίηση της εκτέλεσης του θανάτου *όταν αυτή ενέχει τη συνδρομή ή απλώς και την παρουσία τρίτου*. Επιγραμματικά, ο ΠΚ φαίνεται να θεσπίζει μια νομική υποχρέωση της ζωής¹¹, η οποία είναι καταφανώς ασυμβίβαστη με το συνταγματικό μας πολιτισμό και πιο συγκεκριμένα με την αυτονομία του προσώπου. Η ζωή δεν μπορεί να αποτελεί αντικείμενο σύμβασης. Πρόκειται για αγαθό το οποίο τίθεται εκτός συναλλαγής και μόνο το Κράτος μπορεί - η

---

¹¹ Αυτό υποστηρίζουν οι καθηγητές Ανδρουλάκης (Ποινικό Δικαιο – Ειδικό Μέρος, 1974) και Μανωλεδάκης (Υπάρχει δικαίωμα στο θάνατο;, 1994). Από την άλλη σωστά έχει υποστηριχθεί από τον Γιώργο Κατρούγκαλο (Το δικαίωμα στη ζωή και το θάνατο, 1993) ότι η παρεμπόδιση από τρίτο της πράξης της αυτοκτονίας προσκρούει στο ατομικό δικαίωμα του αυτοκαθορισμού, ιδιαίτερα δε, θα μπορούσαμε να προσθέσουμε, όταν παραβιάζεται εμφανώς η ιδιωτικότητα της πράξης.

ακριβέστερα μπορούσε – κυριαρχικά να την αφαιρέσει (βλ. θανατική ποινή). Μόνη και ακατοίκητη, λοιπόν, νησίδα ελεύθερης αυτοδιάθεσης της ζωής αποτελεί η καθαρά προσωπική-ιδιωτική πράξη της αυτοκτονίας.

Για πολλούς, η δικαιολόγηση της α-νομικής κατηγορίας της αυτοκτονίας πρέπει να αναζητηθεί σε πρακτικά επιχειρήματα, όπως την αναπόφευκτη διαφυγή του δράστη από την τσιμπίδα του ποινικού νόμου, λόγω της σύγχυσης αντικειμένου και υποκειμένου της προσβολής¹². Τούτο, όμως, δεν εξηγεί επαρκώς γιατί ο ΠΚ δεν επιλαμβάνεται (και) της απόπειρας αυτοκτονίας. Η ερμηνευτική προκατάληψη υπέρ της ζωής αδυνατεί να αποδεχτεί το νεωτερικό διαχωρισμό ανάμεσα στην ατομική μονάδα και το κοινωνικό υποκείμενο, την ελευθερία επιλογής ανάμεσα στην αυτοκαταστροφική μοναξιά και τη δεσμευτική συνύπαρξη με τον άλλον, όπως αυτή έχει περιγραφεί από τους φιλοσόφους του συμβολαίου (κυρίως τον Hobbes και τον Rousseau) με βάση τη θεμελιώδη επιστημολογική υπόθεση της διάκρισης ανάμεσα στο φυσικό και το κοινωνικό πλαίσιο. Η αδιαφορία του δικαίου απέναντι στην αυτοκτονία εδράζεται στην προσωπική αυτονομία, όχι μόνον ως ελευθερία τρόπου ζωής και θανάτου, με βασική αναφορά την ελευθερία της συνείδησης¹³, αλλά κυρίως ως φυσική ελευθερία κίνησης και αυτοδιάθεσης, με την έννοια της δυνατότητας του υποκειμένου να παραβιάσει το φυσικό νόμο της αυτοσυντήρησής του και να καταξιώσει *a contrario* την επιλογή του να ζει. Πιο συγκεκριμένα, η αυτοκτονία είναι νόμιμη γιατί αποτελεί τη μοναδική, άμεσα *de facto* και έμμεσα *de jure*, έξοδο του υποκειμένου από το Κοινωνικό Συμβόλαιο, καθώς είναι σαφές ότι παραίτηση από τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν νοείται¹⁴, ενώ από την άλλη επιβεβαιώνει ότι η νεωτερική ελευθερία του ανθρώπου αρθρώνεται πρωτίστως ως ελευθερία απέναντι στην ανθρώπινη φύση και ουσία (του)¹⁵.

---

¹² Κυρίως στο πεδίο της θεωρίας του ποινικού δικαίου. Όμως, έτσι αγνοείται το θεμελιώδες ενδιαφέρον που παρουσιάζει η αυτοκτονία για τη θεμελίωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της μοντέρνας έννοιας της αυτονομίας. Η αποποινικοποίηση της αυτοκτονίας στον Γαλλικό ΠΚ, όπως αναφέρει η Stéphanie Hennette-Vauchez, συντελείται ήδη από τον 18^ο αιώνα (ΠΚ του 1791). Το 1985 το T.G.I. de Paris σημείωσε ότι «η αυτοκτονία, τραγική έκφραση της ατομικής ελευθερίας, δεν αποτελεί καταρχήν αντικείμενο καμίας ποινικής κατηγορίας σχετικά με τη στιγμή επέλευσης του γεγονότος ή με τα μέσα πραγματοποίησής τους». Βλ. Ιδίας, *Disposer de soi? Une analyse juridique sur les droits de la personne sur son corps*, (2004).

¹³ Στην ελευθερία της συνείδησης ανατρέχει ο Dworkin στο *Life's Dominion*.

¹⁴ Βλ. Κώστα Χρυσόγονο, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, (2006).

¹⁵ Βλ. Αντι πολλών Olivier Cayla – Yan Thomas, *Du droit de ne pas naître*, (2003)

Όταν, όμως, η επέλευση του θανάτου, είτε με τη μορφή της αυτοκτονίας είτε με αυτήν της ευθανασίας, εμπλέκει ένα τρίτο πρόσωπο (το Κράτος, τον γιατρό ή τον οποιοδήποτε πρόθυμο να συμβάλει καθοριστικά στην πραγμάτωση της μοιραίας επιλογής), η κατάσταση περιπλέκεται αφού η μοναχική πράξη περιβάλλεται τον μανδύα της *κοινωνικής σχέσης* και λογικά εγγράφεται στη δικαιοδοσία και την καταστολή του νόμου. Ο *φυσικός* νόμος της αυτοσυντήρησης μετουσιώνεται στο *θετικό* κανόνα της απαγόρευσης της προσβολής του άλλου ώστε να διαφυλαχθεί τόσο η ακεραιότητα του προσώπου όσο και ο ίδιος ο κοινωνικοπολιτικός ιστός, το βασικό δηλαδή περιεχόμενο του Συμβολαίου. Έτσι, μοιάζει εκ προοιμίου αδύνατη η αποποινικοποίηση της συμμετοχής σε αυτοκτονία ή της ανθρωποκτονίας με συναίνεση και βέβαια της ευθανασίας, καθώς το στοιχείο της *ετεροπροσβολής* καθιστά θεμιτή την παρέμβαση του δικαίου, ενώ η αναμφίβολη ύπαρξη *σωματικής βλάβης* και μάλιστα *ανεπανόρθωτης* παραμερίζει τη *συναίνεση* του υποκειμένου, η οποία σε άλλες περιπτώσεις εύλογα λειτουργεί, σύμφωνα με την αρχή της προσωπικής αυτονομίας, ως νομιμοποιητικός λόγος εκχώρησης του σώματός του¹⁶.

ii) Η sui generis περίπτωση της ευθανασίας : η νομική κατασκευή μιας κοινωνικής σχέσης του ατόμου... με τον εαυτό του.

Η ιδιαίτερη περίπτωση της αυτοκτονίας μας υποδεικνύει το κριτήριο της νομιμότητας μιας ακραίας διάθεσης του εαυτού, όπως η αυτοκαταστροφή, το οποίο δεν είναι άλλο από την αδιαπραγμάτευτη για το δίκαιο *αυτοαναφορικότητα* της πράξης. Έτσι, η αδιαφορία του ποινικού νόμου υπονοεί ότι παρόλο που η εθελούσια διακοπή της ζωής του ατόμου έχει σίγουρα συνέπειες και πιθανότατα συναισθηματικές και υλικές βλάβες στις ζωές των άλλων, πρέπει να εκληφθεί *ωσάν το υποκείμενο να ζημίωσε αποκλειστικά τον εαυτό του*. Συνεπώς, στην περίπτωση της ευθανασίας, θα πρέπει να ισχύσουν *mutatis mutandis* οι παραπάνω *φιλελεύθερες* συνθήκες ώστε να θεμελιωθεί συνεκτικά το δικαίωμα του ασθενούς στο θάνατό του.

---

¹⁶ Για την αρχή της συναίνεσης βλ. Την απόφαση Κ.Α. και Α.Δ. κατά Βελγίου του ΕΔΔΑ (2005) για τη σεξουαλική πρακτική του σαδομαζοχισμού στην οποία πραγματοποιεί νομολογική στροφή ως προς την αξία της συναίνεσης (βλ. προηγούμενη απόφαση Laskey, Jaggard και Brown κατά Εν.Βασιλείου, 1997)

Η μοναξιά, όμως, της πράξης διαψεύδεται de facto από την κρίσιμη διαμεσολάβηση του τρίτου. Γι' αυτό το λόγο η ενεργητική ευθανασία σπανίως κατοχυρώνεται νομικά και, όταν αυτό συμβαίνει, υπάγεται σε εξαιρετικά περιοριστικές συνθήκες¹⁷. Από την άλλη, πρόσφατες νομοθετικές πρωτοβουλίες, όπως ο νόμος Leonetti στη Γαλλία, καθιερώνουν έμμεσα την παθητική ευθανασία. Πιο συγκεκριμένα, η παράλειψη του γιατρού να παρατείνει τη ζωή του ασθενούς ή η χορήγηση σε αυτόν ανακουφιστικών φαρμάκων που δεν αποτρέπουν τον θάνατο θεωρείται ότι δεν επηρεάζουν την επέλευση του ήδη αναπότρεπτου τέλους¹⁸. Με άλλα λόγια, η νομιμοποίηση της ευθανασίας εξαρτάται τελικά από την πλήρη ματαιότητα της ιατρικής επέμβασης ούτως ώστε να αξιολογηθεί ως «μη γενόμενη» η πράξη ή παράλειψη του γιατρού. Από τη στιγμή που η επέλευση του θανάτου θεωρείται αργά ή γρήγορα δεδομένη, η ιατρική συνδρομή δεν επιφέρει το τέλος αλλά αποκλειστικά την ανακούφιση του ασθενή. Νομικά, βέβαια, πρέπει να σημειωθεί ότι η διάκριση πράξης-παράλειψης (tuer – laisser mourir) δεν αρκεί για να αποδομήσει πλήρως τη θεμελιώδη για το δίκαιο της ευθύνης, αστικής και δημόσιας, έννοια του σφάλματος.

Η ανεπιθύλακτη προσήλωση του νόμου, όμως, στη *σχεσιακή* διάσταση της ευθανασίας έχει ως αναπόφευκτο αποτέλεσμα την άρνηση στα ενδιαφερόμενα υποκείμενα της παραμικρής σφαίρας προσωπικής κυριαρχίας και, κατά συνέπεια, *την αναγνώριση της υποχρέωσής τους να συμβιώνουν παντού και πάντοτε, πραγματολογικά και νομικά, με κάποιον (Άλλον*. Τούτου λεχθέντος, η *φυσική ανικανότητα* του ατόμου να εκτελέσει το θάνατό του μετατρέπεται δια της

---

¹⁷ Για παράδειγμα στην Ολλανδία πρέπει ο ασθενής να έχει επίμονα και έγκυρα εκφράσει το αίτημά του να πεθάνει, ενώ πρέπει να πάσχει από ανίατη και αφόρητη για τον ίδιο ασθένεια. Σύμφωνα με το νόμο ο ασθενής οφείλει να ζητήσει και μια δεύτερη ιατρική γνώματευση και το αίτημά του υποβάλλεται ενώπιον μιας επιτροπής δικαστών και γιατρών. Στο Βέλγιο, ο νόμος προβλέπει ότι ο ασθενής πρέπει να είναι ενήλικος (ή ώριμος ανήλικος), να έχει σόα τη συνείδησή του και να έχει διατυπώσει ύστερα από ώριμη σκέψη ελεύθερα και επανειλημμένα τη βούλησή του. Πρέπει, επίσης, να βρίσκεται σε μια ιατρική κατάσταση αδιέξοδη η οποία να προδίδει ένα ανυπόφορο φυσικά και ψυχικά καθεστώς υγείας και να οφείλεται είτε σε μια τυχαία προσβολή της υγείας είτε σε μια βαριά και ανίατη ασθένεια. Η πράξη του γιατρού είναι εθελούσια και σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να υποχρεωθεί κάποιος σε αυτήν ενώ, ακόμη, καθιερώνεται υποχρεωτικά η επέλευση διαστήματος ενός μήνα ανάμεσα στη δήλωση του ασθενούς και την διενέργεια της ευθανασίας.

¹⁸ Ο νόμος Leonetti του 2005 καθιερώνει μια μορφή παθητικής ευθανασίας όταν ο ασθενής βρίσκεται σε τελική ή προχωρημένη φάση ανίατης ασθένειας. Σε αυτήν την περίπτωση, ο γιατρός οφείλει να σεβαστεί τη βούλησή του ενώ σε περίπτωση που ο ασθενής δεν μπορεί να την εκφράσει η απόφαση εκχωρείται στον γιατρό ο οποίος καλείται – αφού πρώτα σεβαστεί τη συλλογική διαδικασία που προβλέπεται στον Κώδικα Ιατρικής Δεοντολογίας – να συμβουλευτεί είτε το πρόσωπο εμπιστοσύνης που έχει ενδεχομένως ορίσει ο ασθενής ή την οικογένεια του ή τις διαθέκες/προγενέστερες οδηγίες ζωής του ασθενή.

απαγόρευσης της ευθανασίας σε μια *νομική υποχρέωση ζωής*, με αποτέλεσμα τα υποκείμενα του δικαίου να διακρίνονται σε φυσικά ικανά ή ανίκανα προς εθελούσιο θάνατο. Η ανυπαρξία ελευθερίας κίνησης ή βούλησης¹⁹ του προσώπου ταυτίζεται με την *επαχθέστερη νομική δουλεία*, καθώς το υποκείμενο στερείται την υπαρκτικότερη του επιλογή μέσω της απόλυτης κατάργησης της σχέσης που διατηρεί με τον εαυτό του. Εντούτοις, όπως ήδη προαναφέραμε, η μοντέρνα ατομική ελευθερία νοείται καταρχήν ως μια *ελευθερία απέναντι στη φύση*, με βασικό χαρακτηριστικό την πλασματική, πλην αναγκαία για τη διάσωση της φιλελεύθερης έννοιας του υποκειμένου, διάκριση του φυσικού από το κοινωνικό πλαίσιο. Στην περίπτωση, λοιπόν, που το φυσικά ανίκανο να εκτελέσει την πράξη άτομο έχει έγκυρα, συνειδητά και επίμονα εκφράσει τη βούλησή του να θέσει τέρμα στη ζωή του, μια νεωτερική έννομη τάξη καλείται να του δημιουργήσει - κάνοντας χρήση της τόσο προσφιλούς της fictio- αυτόν τον απαραβίαστο χώρο προσωπικής κυριαρχίας, ακόμη και αν απαιτείται η συνδρομή ενός τρίτου προσώπου ή η λήψη της απόφασης από το νόμιμο αντιπρόσωπό του²⁰. Διαφορετικά, δεν προσβάλλεται μόνον η αυτονομία του προσώπου ως επιλογή ανάμεσα στη ζωή και το θάνατο, αλλά και η *αρχή της ισότητας*, η οποία υπόκειται έτσι σε προνεωτερικές φυσικές διαμεσολαβήσεις. Για να το πούμε διαφορετικά, εφόσον παραμένουμε προσηλωμένοι στη συμβολαιική-νεωτερική αντίληψη του δικαίου και της αυτονομίας, η *ελευθερία της αυτοκτονίας των (φυσικά) ικανών πρέπει να μετατραπεί εδώ σε δικαίωμα ευθανασίας των (φυσικά) ανίκανων*.

Για να λειτουργήσει όμως το παραπάνω πλάσμα δικαίου θα πρέπει ο τρίτος να μην υφίσταται καμία ζημία από την πράξη ή παράλειψή του. Σε διαφορετική περίπτωση, η ατομική σχέση του ασθενή με τον εαυτό του αναγκαστικά διαρρηγνύεται και το δίκαιο οφείλει εύλογα να προστατεύσει τα δικαιώματα του τρίτου, σύμφωνα με τη γνωστή φιλελεύθερη αρχή του Mill²¹. Το ισχύον δίκαιο και πιο συγκεκριμένα ο Κώδικας Ιατρικής Δεοντολογίας δεν φαίνεται να επιτρέπουν την

---

¹⁹ Στην πρώτη περίπτωση, το άτομο μπορεί να αποφασίσει αλλά δεν έχει τη δυνατότητα εκτέλεσης της πράξης, ενώ στη δεύτερη κατηγορία εντάσσονται τα πρόσωπα που δεν έχουν τη δυνατότητα να εκφράσουν τη βούληση ή τη συναίνεσή τους.

²⁰ Ως προς την αντίχενυση της προγενέστερης βούλησης του ανίκανου πλέον να την εκφράσει ασθενή βλ. την προβληματική που αφορά στις προγενέστερες οδηγίες ή τις διαθήκες ζωής.

²¹ Βλ. για την αρχή της μη βλάβης στον τρίτο την πειστική επιχειρηματολογία του Ruwen Ogien σε *La vie, la mort, l'Etat*, (2009).

αποδέσμευση του γιατρού από το καθήκον θεραπείας και προστασίας της ζωής του ασθενούς²². Ωστόσο, η διεθνής φιλελευθεροποίηση του ιατρικού δικαίου και η συμβολαϊκή πρόταξη της βούλησης του ασθενούς έναντι του ιατρικού δέοντος υποδεικνύουν την ανάγκη μιας νομοθετικής προσαρμογής²³. Άλλωστε, θα ήταν παράδοξο η απόφαση του θανάτου να μην ανήκει ποτέ στον ίδιο τον ασθενή, αλλά να παραμένει πατερναλιστικά στη δικαιοδοσία της ιατρικής κυριαρχίας - με αποτέλεσμα τις περισσότερες φορές το υποκείμενο να πεθαίνει δίχως καν να το έχει αποφασίσει²⁴.

Ανακεφαλαιώνοντας, το δικαίωμα στην ευθανασία μπορεί να βρει το συνταγματικό θεμέλιό του στο άρθρο 5 παρ.1 και 3 του Συντάγματος²⁵, ενώ σε νομοθετικό επίπεδο επιβάλλεται η φιλελεύθερη αναθεώρηση του αμφίβολου σε επίπεδο συνταγματικότητας Κώδικα Ιατρικής Δεοντολογίας. Αντιθέτως, προβληματική είναι, όπως θα δούμε παρακάτω, η αναγωγή της ευθανασίας στο άρθρο 2 παρ.1 του Συντ. και την αρχή της ανθρώπινης αξίας.

B. Ο «αξιοπρεπής» θάνατος.

i) Η αρχή της αξίας του ανθρώπου απαγορεύει λογικά την αυτοκαταστροφή του υποκειμένου.

Η εννοιολογική ασάφεια της αρχής της ανθρώπινης αξίας αποδεικνύεται άλλη μια φορά από την ταυτόχρονη επίκλησή της τόσο από τους υποστηρικτές όσο και από τους πολέμιους της ευθανασίας. Σύμφωνα με τους πρώτους, η απώλεια της

---

²² Βλ. Άρθρο 2 παρ. 3 και 4 του Κώδικα Ιατρικής Δεοντολογίας που επιτάσσουν το σεβασμό της ανθρώπινης ζωής.

²³ Το σεβασμό στη βούληση του ασθενή κατοχυρώνει η Σύμβαση του Οβιέδο για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και την Βιοϊατρική την οποία η Ελλάδα κύρωσε με τον ν.2619/1998. Βέβαια, η Σύμβαση αναφέρεται ρητά μόνο σε περιπτώσεις ατόμων που δεν είναι σε θέση να εκφράσουν τη βούληση ή τη συναίνεσή τους για διάφορους λόγους. Έτσι, η Ελένη Ρεθυμιωτάκη αναφέρει ότι « από νομική άποψη η αυτονομία του ασθενούς προστατεύεται και όταν δεν μπορεί να εκφράσει τη συναίνεσή του σε ζωτικής σημασίας ιατρικές πράξεις που τον αφορούν μέσω των γενικών διατάξεων του αστικού δικαίου για την εκπροσώπηση των ανίκανων να εκφράσουν τη βούλησή τους », βλ. Ιδίας, Ευθανασία και « διαθήκες ζωής », στην πρόσφατη ημερίδα της Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής, Αθήνα, 2 Δεκεμβρίου 2009.

²⁴ Όπως ορθά αναφέρει η Stéphanie Hennette-Vauchez, είναι πλέον στατιστικά αποδεδειγμένο ότι τις περισσότερες φορές ο θάνατος δεν συνδέεται με την απόφαση του υποκειμένου, βλ. Ιδίας, Droit de la Bioéthique, op.cit.

²⁵ Έτσι και σε Χρήστου Τσαϊτουρίδη, Η ευθανασία ως συνταγματικό δικαίωμα του ασθενούς, (2002).

βιολογικής αυτονομίας δικαιολογεί την επιλογή του θανάτου, γιατί διαφορετικά το υποκείμενο παραμένει σε μια ανάξια κατάσταση «πραγμοποίησης» και διαρκούς «υποδούλωσης» σε μια αλλότρια βούληση/σκοπό (πχ ιατρικό καθήκον, παράταση της ζωής λόγω πίστης στην επιστημονική πρόοδο)²⁶, ενώ για τους δεύτερους ο εθελούσιος θάνατος διασπά βάρβαρα τη βιολογική και νομική ιδιότητα του προσώπου ως (βιο)λογική ή ιερή ενότητα νου και σώματος²⁷.

Η πρωτοτυπία της αρχής της ανθρώπινης αξίας έγκειται στην κοινωνικοποίηση κάθε σχέσης του υποκειμένου, αρχής γενομένης από αυτήν που διατηρεί με τον εαυτό του. Ο άνθρωπος είναι αξιοπρεπής επειδή αποτελεί μέρος του καθολικού γένους της ανθρωπότητας. Με άλλα λόγια, το υποκείμενο «κατοικείται» βιολογικά από την ανθρωπότητα σε σημείο που να καταργείται η δυνατότητά του να μείνει απολύτως μόνο του. Περαιτέρω, το κανονιστικό περιεχόμενο της αρχής έγκειται στην απαγόρευση της «πραγμοποίησης» του ατόμου διότι έτσι αυτό διασπά την βιολογική και ηθική ενότητά του. Είναι προφανές ότι αυτή η καταστατική απαγόρευση δεν αφορά μόνο τις κοινωνικές σχέσεις -εκεί που η αξία του ανθρώπου δεν διαφέρει από την αυτονομία ή την ελευθερία του, τις αρχές δηλαδή που επίσης απαγορεύουν την εκποίηση του υποκειμένου-, αλλά και την αυστηρά προσωπική και ιδιωτική σφαίρα της αυτοδιάθεσης. Κατά συνέπεια, ακόμα και όταν η δράση του δεν προσβάλλει κανέναν τρίτο, το άτομο οφείλει να λογοδοτεί στην κανονιστική αρχή της ανθρώπινης αξίας. Η μοναχική πράξη της αυτοκτονίας, για παράδειγμα, αντιβαίνει λογικά στην αρχή της αξιοπρέπειας. Και τούτο γιατί το άτομο μεταχειρίζεται τον εαυτό του σαν (αναλώσιμο) πράγμα παρότι είναι εξορισμού (ανθρώπινο) πρόσωπο. Έτσι, ο αυτόχειρας αθετεί το ύψιστο ηθικό καθήκον που έχει σαν άνθρωπος αναλάβει απέναντι στον εαυτό του (στην πραγματικότητα, βέβαια,

---

²⁶ Στην άποψη αυτή καταλήγει ο Τάκης Βιδάλης (op.cit.), ισχυριζόμενος ότι η παραμονή ενός ατόμου σε μια μόνιμη κατάσταση ετερονομίας σημαίνει την υποβίβασή του από πρόσωπο σε πράγμα. Κατά συνέπεια, ο συγγραφέας σημειώνει ότι δεν μπορεί να παρακαμφθεί η βούληση του προσώπου να πεθάνει. Από την άλλη η απαγόρευση της πραγμοποίησης του προσώπου, η οποία και συνιστά το κανονιστικό περιεχόμενο της αξίας του ανθρώπου, εκφεύγει της υποκειμενικής εκτίμησης γιατί αποτελεί μια αντικειμενική νόρμα. Έτσι, αν δεχτούμε την παραβίαση της αξίας του ανθρώπου μάλλον πρέπει να παραμείνουμε τελικά αδιάφοροι απέναντι στην υποκειμενική γνώμη του ασθενή. Παρόμοια άποψη περί αντικειμενικής πραγμοποίησης του βιολογικά ετερόνομου βρίσκουμε στον Γιώργο Κατρούγκαλο, op.cit..

²⁷ Ανάλογα, βέβαια, με την ιερή ή εκκοσμικευμένη αντίληψη περί ζωής που ο καθένας διαθέτει. Είναι γνωστές οι αντιδράσεις των θρησκευτικών δογμάτων απέναντι στην ευθανασία καθώς έτσι το υποκείμενο, ο απλός επικαρπωτής του σώματός του, αφού ψιλός κύριος παραμένει πάντα ο θεός-δημιουργός, ασκεί καταχρηστικά τα δικαιώματα (abusus) της ανθρώπινης φύσης του.

απέναντι... στην ανθρωπινότητά του). Η πράξη της αυτοδιάθεσής του δεν είναι απλώς παράνομη αλλά λογικά αδύνατη, γιατί δεν είναι δυνατόν ποτέ ένα πρόσωπο να μιλά σαν... πράγμα²⁸. Φαντάζει, λοιπόν, παράδοξη η θεμελίωση της (πραγματολογικά κοινωνικής) ευθανασίας στην αξία του ανθρώπου και το άρθρο 2 παρ.1 του Συντ., από τη στιγμή που η τελευταία απαγορεύει όχι μόνο την κοινωνική «εκποίηση» του εαυτού αλλά και τη μοναχική πράξη της αυτοκτονίας. Πολύ περισσότερο, όμως, το «αντικειμενικό» κανονιστικό περιεχόμενο της αξίας του ανθρώπου αφαιρεί από τον ενδιαφερόμενο, τον αυτόχειρα, τον ασθενή και.. κάθε άλλον, τη δυνατότητα υποκειμενικής αξιολόγησης της ζωής του.

ii) Η ανώφελη έως επικίνδυνη επίκληση της αξίας του ανθρώπου

Ας παρακάμψουμε, όμως, για χάρη της σχετικής συζήτησης, τις παραπάνω λογικές αντινομίες της επίκλησης της αρχής της αξίας του ανθρώπου και ας εξετάσουμε τις προεκτάσεις της ενδεχόμενης εφαρμογής της στην περίπτωση της ευθανασίας, με επίκεντρο τη σύλληψη του «αξιοπρεπούς» θανάτου.

Εάν δεχτούμε ότι η αξία του ανθρώπου περιορίζει εύλογα την ελευθερία του υποκειμένου να πραγματοποιεί τον εαυτό του στο πλαίσιο μιας κοινωνικής σχέσης, τότε ομολογουμένως η εκχώρηση της απόφασής του επί του θανάτου του στην αλλότρια βούληση του γιατρού συνιστά ξεκάθαρη παραβίαση της αρχής. Εφόσον το υποκείμενο διατηρεί εκ της ανθρωπίνης του ιδιότητας την αξία του ως αυτόβουλο ον τότε είναι προφανώς ανεπίτρεπτη η υποκατάσταση της βούλησής του. Σε αυτήν την περίπτωση ναι μεν η ευθανασία μπορεί να βρει το στέρεο έρεισμά της στο άρθρο 2 παρ.1 του Συντ. αλλά αυτόματα χάνει τη θεωρητική και πρακτική της ιδιαιτερότητα, αφού ουσιαστικά ταυτίζεται στο περιεχόμενό της με τη νόρμα της φυσικής ελευθερίας και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας του άρθρου 5 παρ.1 και 3 του Συντ. *Κι αυτό γιατί τότε η αξία του ανθρώπου ορίζεται ξεκάθαρα ως αυτονομία της βούλησης.* Συνεπώς, η επίκλησή της είναι τουλάχιστον ανώφελη, ιδιαίτερα αν αναλογιστούμε τα λογικά προβλήματα που θέτει η χρήση της έννοιας στη ρύθμιση των πράξεων της αυτό-ετεροκαταστροφής και τα οποία είναι δύσκολο

---

²⁸ Βλ. και πάλι έδω Olivier Cayla – Yan Thomas, op.cit.,. Αξίζει εδώ να θυμηθούμε, επίσης, τη γνωστή καντιανή απόρριψη της αυτοκτονίας με βάση το επιχείρημα της αξίας του ανθρώπου.

να αγνοηθούν. Επιγραμματικά, είναι προτιμότερο να επιμείνουμε στη σύλληψη του «αυτόνομου» ή «ελεύθερου» και όχι του «αξιοπρεπούς» θανάτου.

Από την άλλη, εάν θεωρήσουμε ότι ο ασθενής έχει de facto χάσει τη βιολογική του αυτονομία και το αίτημα του θανάτου δικαιολογείται ως η μοναδική έξοδος από τη δραματική κατάσταση *ετεροκαθορισμού και αναξιοπρέπειας* στην οποία έχει ανεπιστρεπτί περιέλθει, δύσκολα μπορούμε να παραβλέψουμε τις επικίνδυνες προεκτάσεις του επιχειρήματος καθώς το *υποκειμενικό δικαίωμα θανάτου* του ασθενή μπορεί να αντιστραφεί σε ευγονικού τύπου... *υποχρέωση θανάτωσης* (όλων) των βιολογικά ετερόνομων προσώπων. Στην περίπτωση που ως κριτήριο νομιμοποίησης της ευθανασίας τεθεί η ανυπαρξία της βιολογικής αυτονομίας, με την έννοια της έκπτωσης του ατόμου από το standard της ανθρώπινης αξίας, δεν είναι καθόλου μακριά -τουλάχιστον λογικά- η ανατροπή του αντιρρεαλιστικού-αντιφυσικού θεμελίου του νεωτερικού δικαίου και η *ταύτιση βιολογικού γεγονότος και νομικού κανόνα*. Είναι πλέον προφανές, η ίδια σύνδεση υπονοεί το διαχωρισμό ανάμεσα σε άξιους και... ανάξιους και οδηγεί λογικά στην υποχρέωση ζωής και άρα στην *απαγόρευση της... αυτοκτονίας σε κάθε βιολογικά αυτόνομο άτομο!* Όταν το υποκείμενο χάνει τη βιολογική του αυτονομία, χάνει τη δυνατότητα να διαχειριστεί τη σχέση που έχει με τον εαυτό του, *την προσωπική του δηλαδή κυριαρχία και όχι την ηθική του υπόσταση*. Η νομιμότητα της ευθανασίας δεν μπορεί να εξαρτηθεί από μια *ποιοτική* στάθμιση -ούτε καν με το «αντικειμενικό» κριτήριο της βιολογικής ετερονομίας - της αξίας της ανθρώπινης ζωής *γιατί κανείς -εκτός από το ίδιο το υποκείμενο βέβαια- δεν μπορεί να εκτιμήσει το νόημα ή την αξία μιας ή της ζωής.*